

СЛОВЫ СА ЗНАЧЭННЕМ “ПРАДУКТ ХАРЧАВАННЯ”, “СТРАВА”: СЕМАНТЫЧНАЯ І ГРАМАТЫЧНАЯ СПАЛУЧАЛЬНАСЦЬ

Козел Г. М. (УА БДПУ імя М. Танка, Мінск)

Навуковы кіраўнік – В. Г. Качан, канд. філал. навук, дацэнт

У ізаляваным выглядзе слова прадстаўлена толькі ў слоўніках, аднак у вусным маўленні і ў пісьмовых тэкстах словы ўступаюць у спалучэнні з іншымі словамі. Спалучальнасць слова – здольнасць слова спалучацца з пэўным колам іншых слоў у адпаведнасці з нормамі, уласцівымі для дадзенай мовы, а таксама сукупнасць канкрэтных лексічных адзінак, з якімі злучаецца слова пры абазначэнні пэўнай сітуацыі [1, 527].

Семантычная і граматычная характарыстыка дзеясловаў, што ўступаюць у спалучэнні са словамі, якія маюць значэнне “прадукт харчавання”, “страва”, будзе давацца на аснове словазлучэнняў, знойдзеных намі ў падручніках па беларускай мове для 5–11 класаў для школ з рускай мовай навучання. Картаўка налічвае 83 адзінкі.

Згодна з класіфікацыяй П. П.Шубы, вылучаюць восем асноўных разрадаў дзеясловаў па значэнні [2, 5]. Разгледзім кожны з іх.

1. Дзеясловы працяглага, непераўтвараючага ўздзеяння. Дзеянне накіравана на аб’ект, але ніякіх змен у гэтым аб’екце яно не ўтварае: *мець варэнне, трымаць хлеб у руках.*

2. Дзеясловы перамяшчэння. Дзеянне накіравана на аб’ект і прыводзіць да змены прасторавай характарыстыкі яго: *насыпаць цукерак, браць хлеб, мазаць мёдам хлеб, пераліць квас.*

3. Дзеясловы пераўтвараючага ўздзеяння. Дзеянне накіравана на аб’ект, у выніку чаго ў аб’екце наступаюць пэўныя змены: *падбіваць цеста на аладкі, разбавіць вадой, квасіць капусту, пакрышыць дзве-тры бульбы, памыць моркву, таўчы бульбу, пячы пірог, збіраць журавіны, напіцца вады.*

4. Дзеясловы адносін. Да гэтага разраду належаць дзеясловы, якія абазначаюць адносіны да аб’екта ў шырокім сэнсе гэтага слова (*любіць, скончыць, працягваць, задумаць, пачаць і г.д.*): *хачу тора, шануй хлеб, пачынаць з куцы.*

5. Дзеясловы дзейнасці. Абазначаюць чыстую дзейнасць, не звязаную непасрэдна з аб’ектам: *гандляваць, камандаваць, настаўнічаць, стальярнічаць і г.д.*

6. Дзеясловы працяглага, нязменнага стану. Дзеянне непасрэдна не накіравана на аб’ект і не прыводзіць да змен у суб’екце: *стаіць белы грыб, сядзіць з яблыкам у руках.*

7. Дзеясловы руху. Дзеянне не звязана з аб’ектам і абазначае перамяшчэнне ў прасторы самога суб’екта: *хадзіць у грыбы, капаць бульбу, пайсці ў ягады.*

8. Дзеясловы зменнага стану. Дзеянне не звязана з аб'ектам, але прыводзіць да змен у самім суб'екце: *сохнуць, лысець, худзець і г.д.*

У спалучэннях найчасцей ужываюцца дзеясловы другой групы – дзеясловы перамяшчэння (20 адзінак; 24,1%), 18 адзінак дзеясловаў дзейнасці (21,7%), 17 адзінак дзеясловаў пераўтвараючага ўздзеяння (20,5%), 12 адзінак дзеясловаў руху (14,5%), 10 адзінак дзеясловаў адносін (12%), па тры адзінкі дзеясловаў працяглага непераўтвараючага ўздзеяння і працяглага, нязменнага стану (3,6%).

Трэба звярнуць увагу на пераклад рускага дзеяслова *готовить*. У беларускай мове ён мае два адпаведнікі *рыхтаваць* і *гатаваць*. Пры дзеяслове *гатаваць* абавязкова павінна стаяць слова, якое мае дачыненне да ежы. Калі слова з такім значэннем няма, ужываецца дзеяслоў *рыхтаваць*. Такім чынам, правільна гаварыць, *рыхтаваць дошку да заняткаў, гатаваць булён*.

Граматычная будова словазлучэнняў адпавядае такому віду падпарадкавальнай сувязі, як кіраванне. Галоўны кампанент (дзеяслоў) кіруе залежнымі кампанентамі (назоўнікам), які мае значэнне “прадукт харчавання”, “страва”. Пры аналізе граматычнай спалучальнасці мы звярталі ўвагу на пастаянныя катэгорыі дзеяслова: трыванне, зваротнасць, пераходнасць, стан. Большая колькасць дзеясловаў мае незакончанае трыванне (55% выпадкаў). Толькі ў 5 выпадках ужываюцца зваротныя дзеясловы: *напіўся вады, налівацца сокам, ласавацца гарохам, захапіўся баравікамі, падзяліцца арэхам*. Мы заўважылі, што словы данай лексіка-семантычнай групы ўжываюцца пры пераходных дзеясловах: *піць чай, наліць малака, квасіць капусту, гатаваць кашу, браць хлеб*. Словы са значэннем “прадукт харчавання”, “страва” спалучаюцца з дзеясловамі незалежнага стану.

Такім чынам, словы даследаванай лексіка-семантычнай групы найчасцей ўжываюцца з дзеясловамі, якія маюць значэнне перамяшчэння, дзейнасці і пераўтвараючага ўздзеяння. Большасць дзеясловаў маюць незакончанае трыванне, з'яўляюцца незваротнымі, пераходнымі. Назоўнікі-найменні са значэннем “прадукт харчавання”, “страва” спалучаюцца з дзеясловамі незалежнага стану.

Літаратура

1. Шчэрбін, В. К. Спалучальнасць слова / В. К. Шчэрбін // Беларуская мова : энцыкл. – Мінск, 1994. – 655 с.
2. Шуба, П. П. Дзеяслоў у беларускай мове / П. П. Шуба . – Мінск : БДУ імя У.І. Леніна, 1968. – 84 с.